

A centrum nyomában: geopolitikai gondolkodás és külpolitikai útkeresés Törökországban¹

Egeresi Zoltán

A jelen tanulmány a török geopolitikai gondolkodásról kíván átfogó képet adni. Azt vizsgálja, hogy a kisázsiai ország földrajzi adottságai a hidegháború óta hogyan jelennek meg a geopolitikai írásokban, mely aktorok, csoportok hogyan definiálják az ország helyzetét, s a geopolitika tudományát használva hogyan legitimálják a saját hatalmukat (fegyveres erők), vagy hogyan indokolják külpolitikai törekvésüket. A tanulmányban különösen nagy hangsúlyt kap a török eurázsianizmus, illetve az AKP-val megjelenő afroeurázsianizmus is.

This paper aims at describing the main tenets of Turkish geopolitical thinking. It analyzes how Turkey's geographical features are presented in geopolitical writings since the beginning of the Cold War. It also makes an attempt to describe which actors, how groups define the situation of the country, and subsequently how they attempt to use the Geopolitics in order to legitimize their power (Turkish Armed Forces) and how they justify their foreign policy goals. The analysis gives emphasis to the Turkish Eurasianism and the AKP's Afro-Eurasianism.

* * *

Apa: Németországban kemények a telek. Kénytelenek előre tervezni. Emiatt Németország a fejlesztésben és tervezésben jutott előre. Az angoloknak kicsi az országuk, ezért elutaztak más területekre. Emiatt a hajózásban és a tudományban jutottak előre. Izraelben szűkében vannak a víznek és földnek, ki kellett találniuk új öntözési technikákat.

Gyerek: És mi mit fejlesztettünk ki?

Apa: Semmit. Mi vagyunk a hatalmas geopolitikai jelentőség országa.²

A török külpolitikában az utóbbi másfél évtizedben zajló valós vagy vélt irányváltás kapcsán kibontakozó szakirodalmi vita kevés figyelmet fordít a török geopolitikai gondolkodásra, noha a korábbi külügyminiszter és miniszterelnök, Ahmet Davutoğlu sokat emlegetett „Stratégiai mélység...” című könyvében geopolitikai terminológiával, korábbi geopolitikai szerzők műveit

emlegetve szabta meg a török külpolitika kívánt irányvonalát. A geopolitika nagy népszerűségnek örvend Törökországban; ezt mutatja, hogy a Török Nemzeti Könyvtár katalógusa szerint 1991 óta 49 török nyelvű könyv jelent meg, amelynek a nevében szerepel a geopolitika kifejezés. Összehasonlításképpen: az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa szerint 11 magyar nyelvű, a címében a geopolitika

szót tartalmazó könyv van, de alapvetően két szerző, Bárdos-Féltoronyi Miklós és Szilágyi Dénes munkái minősülnek kifejezetten magyar geopolitikai vagy a geopolitikával részletesebben foglalkozó műveknek. Míg a vonatkozó török könyvek döntő többsége legalább részben foglalkozik Törökországgal, addig a magyar nyelvűeknél csak néhány darab említi Magyarországot. Ha a keresést kiterjesztjük a cikkekre, tanulmányokra, akkor még jelentősebb a török fölény.

De mi az oka ennek a népszerűségnek? Az ország földrajzi környezetében az elmúlt 25 évben bekövetkezett változások nyilvánvalóan jelentősen hatottak a török geopolitikai gondolkodásra, de vélhetően a belpolitikai fejlemények sem hagyták érintetlenül. A tanulmány a kritikai geopolitika módszertanát veszi alapul a török geopolitikai gondolkodás vizsgálatához. A szakterület az 1980-as és 1990-es években fejlődött ki, s a terület művelői a korábbiaktól meglehetősen eltérő megközelítést alkalmaztak:³ nem magának az állam helyzetének az újragondolására fókuszáltak, hanem az arról szóló művek elemzésére. Arra, hogy hogyan konstruálja az adott szerző az ország vagy a világ geopolitikai helyzetét, hatalmát, követendő külpolitikáját. Nemzetközi szinten a geopolitika a nemzetközi politikának a hegemon államok és maghatalmak általi térbeliesítése,⁴ míg a „kisebb” államok geopolitikájáról író, kevésbé rendszeralkotó szerzők jobbra a nemzetközi térben jelölik ki valamilyen módon az országuk helyét, s adják meg annak követendő külpolitikai irányvonalát.⁵

A kritikai megközelítés három elemzési szintet vizsgál: a formális geopolitikát, amelyet a kutatók, tudósok alakítanak; a gyakorlati geopolitikát, amely a gyakorlati „használók”, például a politikusok szintje; végezetül pedig a népi geopolitikát (*popular geopolitics*), amely a közszféra, jellemzően a média és a közművelődés terepe.⁶ A jelen tanulmány ezek közül a formális geopolitikát, tehát a szakértői szintet kívánja górcső alá venni, azonban nem tekinthet el az átmenetek jelzésétől sem. Davutoğlu azon kevesek egyike, akik tanácsadóként és miniszterként átültethették a gyakorlatba az elméleti elgondolásaikat. İsmail Cem a külügyminisztersége (1997–2002) után több geopolitikai vonatkozású könyvet is írt.

A jelen tanulmány tézise, hogy az ország külpolitikáját illető tudományos gondolkodásban a geopolitika tudományágának vagy legalábbis a geopolitikával foglalkozó írásoknak központi szerepük van, amely legitimációs tényezőként szolgál a különböző csoportok külpolitikai (vagy éppen belpolitikai) vízióinak a tudományos és ezáltal legitim köntösben történő tálalásával. A geopolitika „használatának” a vizsgálata viszont hasznos támpontot ad a török külpolitikai gondolkodás, világkép megértéséhez, ezáltal megkönnyíti Ankara külpolitikai manővereinek az értelmezését. A tanulmány során emiatt részletesebben górcső alá veszem a török eurázsianizmust, annak különböző megközelítéseit.

A cikkben különböző geopolitikai forrásokat, jellemzően könyveket, tanulmányokat, kisebb részben beszédeket

használtam fel, amelyek az adott szerzők által fontosnak vélt földrajzi adottságokkal és azokra épülő képességekkel ruházzák fel Törökországot és környezetét, s jellemzően felvázolják azokat az irányokat, amelyekkel a török vezetésnek kezdenie kellene valamit. Ugyanakkor e narratívák változása vagy maradandósága mellett igyekeztem bemutatni azokat a politikai, gazdasági folyamatokat is, amelyek a geopolitikai gondolkodókra hatottak. A mű tehát elsősorban a szakirodalom áttekintésére fókuszál, de nem csak a kutatók munkáját veszi alapul, hiszen sok esetben egy-egy szerző egyszerűen rendelkezett akadémiai pozícióval (háttérrel), és töltött be valamilyen politikai tisztséget. (Itt elég csak Ahmet Davutoğlura gondolni, aki a katedrától emelkedett a külügyminiszteri, majd miniszteri szintig.) Ez rámutat arra, hogy a geopolitikai gondolkodás vagy megközelítések milyen könnyen jutnak be a politikai elit gondolkodásába, s később a politikusi beszédekben mennyire kaphatnak hazai vagy nemzetközi nyilvánosságot. A tanulmány ezen összefüggések kidomborítása végett a geopolitikai megközelítések mindenkorai politikai használatára kíván rávilágítani.

Munkám első része áttekinti a fontosabb geopolitikai gondolkodókat, s azt, hogy a műveikben hogyan jelenik meg Törökország, illetve hogyan hatottak a törökökre. A következő fejezetek a török geopolitika fejlődését mutatják be a hidegháború éveitől az 1990-es éveken át az Ahmet Davutoğlu által felvázolt geopolitikai megközelítésig.

A geopolitika és Törökország

A geopolitika az államok térbeli elhelyezkedésének következményeivel foglalkozó tudományág.⁷ A kifejezést 1899-ben, a svéd Rudolf Kjellén használta először az állam és a földrajz kapcsolatának a leírására. A tanulmány a geopolitika fejlődésének részletes bemutatására nem tesz kísérletet, ehelyett néhány általános jellemzőre és magukra a török elképzelésekre ható gondolkodókra tér ki részletesebben.

Az elmúlt több mint száz évben több nagy iskola is létrejött, így az angolszász, a német, a francia, legújabban pedig a geoökonómiai és a kritikai geopolitikai iskola. A kezdeti török gondolkodást befolyásoló német (főleg a tudományág komoly népszerűsítőjének számító Karl Haushofer által vallott) szociáldarwinista felfogás kiindulási pontja a földrajzi determinizmus volt: a földrajzi keretek határozzák meg, hogy milyen lehetőségei vannak az államnak. Innen jutunk el a Friedrich Ratzel által megfogalmazott organikus államhoz – a fogalom a hidegháborús időszakban gyakran visszatérő eleme lett a török geopolitikai írásoknak. A francia iskola ugyanabban az időben éppen ellentétes kiindulópontot választott: a Pierre Vidal nevével fémjelzett megközelítés a földrajzi keretekre lehetőségként tekintett, s inkább az embernek az azokat kihasználó tevékenységére fókuszált.⁸

A legnevesebb teoretikusok közé tartozik az igen tartalmas életutat – tanár, képviselő, diplomata – magáénak tudó

Halford John Mackinder, aki az egyik első volt azok között, akik az egész világot átfogóan vizsgálták egy geopolitikai keretben. Noha három jelentősebb művében folyamatosan a politikai változásokhoz igazította az elméletét,⁹ a főbb megállapításai nem változtak. Ezek szerint Ázsia középső és északi részei Európa keleti felével együtt központi területet képeznek (*Pivot*; a kifejezést később felváltja a *Heartland*). Ezt a centrumot veszik körül félkörívben a belső öv vagy „marginális peremív” (*Inner or Marginal Crescent*) államai, majd végül a külső vagy „szigeti peremív” (*Outer or Insular Crescent*) térségei, amelyek közé tartozik Nagy-Britannia, Amerika, Afrikának a Szaharától délre fekvő része, Japán. A központi terület uralója abban az esetben, ha tengeri kijáráshoz jut – tehát megegyezik a belső öv egyik nagyhatalmával, vagy meghódítja azt –, akkor jó eséllyel pályázhat a világalomra.¹⁰

Mackinder jelentősen hatott a második világháború korának amerikai stratégiáira (az atlanti térség két felének szövetségét vizionálta), s a Szovjetunió felemelkedésével az általa meghatározott peremív a washingtoni feltartóztatási politika legfőbb színtere lett. Ebben nagy szerepe volt a holland származású amerikai politológusnak, Nicholas J. Spykmannek (a „*containment* keresztapja”), aki több művében a hidegháborús realitásokra dolgozta át Mackinder elméletét, így a világot egy magterületre, az azt körülvevő peremvidékre (*Rimland*) és szigetkontinensekre osztotta fel. Az angolszász teoretikusoknál Törökország a peremvidék

részét képezi, tehát a világsziget és a központi terület közötti stratégiai zónában található.

Eleinte úgy tűnt, hogy Törökország veszíteni fog a jelentőségéből,¹¹ de az ország a hidegháború után is megőrizte a fontosságát a geopolitikai gondolkodásban. Ehhez nagyban hozzájárult az, hogy az 1990-es évek meghatározó politológusa, Zbigniew Brzezinski „A nagy sakktabla” című könyvében többször is foglalkozott Törökországgal mint olyan központi helyen lévő állammal, amely egyszerre stabilizálja a fekete-tengeri régiót, szab gátat az iszlám fundamentalizmusnak, ellensúlyozza Oroszországot a Dél-Kaukázusban, és szolgál a NATO déli szárnyaként.¹² Ráadásul az amerikai szerző szerint Ankara az ottani török népek körében lévő befolyása révén aktív szerepet játszik a „belső-ázsiai Balkán” (tehát a közép-ázsiai régió) stabilizálásában, tehát Washingtonnak nem szabad elidegenítenie magától e fontos szövetségését.

Az állandó amerikai referenciák mellett az utóbbi években a török geopolitikával foglalkozó csoportokra (vagy legalábbis egy részükre) kétségkívül az egyik legnagyobb hatással a népszerű orosz politikatudós, Alexandr Dugin volt, az Oroszországra fókuszáló új eurázsianizmusával. Az áramlatot viszont nem lehetett új keletűnek tekinteni: az oroszok geopolitikai felfogásában az eurázsianizmus már évtizedekkel korábban megjelent.¹³

Dugin a maga grafomán módján több tucat műben vetette papírra az Amerika-ellenes és Oroszország vezető szerepét

promotáló elképzeléseit. Azokban pedig Törökországnak sajátos hely jutott. Dugin Amerika-ellenessége miatt az atlantista kisázsiai állam eleinte inkább veszélyforrásként, nem szövetségesként jelent meg, amely egyrészt a kaukázusi, illetve a közép-ázsiai orosz törekvések akadályozója, másrészt az észak-kaukázusi területeken a török népek függetlenségi törekvéseinek potenciális támogatója, ezért az ilyen irányú terveinek elejét kell venni. Továbbá úgy vélte, hogy mivel a régióban Moszkva partnere a síita Irán, Teheránnak a törökök iránti lehetséges szimpátiáját is csökkenteni kell.¹⁴

A geopolitika alapjai című művének lefordítása után¹⁵ érezhetően megnőtt az érdeklődés Dugin iránt Törökországban, amit igyekezett is kihasználni. Hamarosan törökországi rendezvények gyakori vendége lett, és érzékelve az Eurázsia és Oroszország iránti figyelmet, finomított a hangnemen, s a Moszkva és Ankara közti együttműködés került előtérbe nála.¹⁶

A török geopolitikai (és külpolitikai) gondolkodás elemzésekor nem lehet mellőzni Samuel P. Huntingtonot, aki *A civilizációk összecsapása* című cikkében, majd az annak kibővített változatát tartalmazó könyvében a civilizációkat tette meg elemzési szintnek, s azok együttműködésének vagy konfliktusának a paradigmájával magyarázta a világ működését, amelyben ráadásul az iszlám civilizációt háborúra törekvőnek írta le.¹⁷ Ezzel jelentősen hatott az 1990-es, majd a 2001 utáni évek külpolitikai (elméleti) vitáira.

A sok kritikával illetett könyvében külön fejezetet szentelt a „civilizációváltó”

(*torn country*) Törökországnak, amely az Atatürki reformok nyomán elindult a Nyugat felé, azonban az iszlamista pártok megerősödése, a növekvő vallásosság azt mutatja, hogy az ország hovatartozása még évtizedekkel Atatürk halála után sem dőlt el. Huntington írása a török geopolitikai írásokban és főleg Ahmet Davutoğlu szintén civilizációs-vallási megközelítésében referenciapontként újra és újra feltűnt.

A török geopolitika kialakulása és első évtizedei

Törökországban a „geopolitika” kifejezés a második világháború éveiben jelent meg először: 1941-ben Ziyaeddin Fahri Findıkoğlu szociológus kötötte össze a földrajzot Törökország nemzetközi helyzetével.¹⁸ A *Cumhuriyet* című lapban megjelent írásaiban kiállt a geopolitika tudományának Törökországban való alkalmazásának a szükségszerűsége mellett. A geopolitika tárgykörében született művek száma gyorsan nőtt, s azokat öt évvel később egy antológiába gyűjtötték össze. Ezek az írások erősen merítettek a német szakirodalomból, és a tudományágnak a náci hatalom miatti kompromittálódása ellenére a török geopolitikai szerzők terminológiájában a későbbiekben is felbukkannak a német kifejezések.¹⁹

A hidegháború elején született művek pontosan reflektáltak a hatalmi átrendezésre. Az addig alapvetően semlegesre törekvő Törökország környezetében az erőviszonyok a második világháború

végével megváltoztak: a Szovjetunió megerősödött, a korábban elszigetelt ország a világ egyik legnagyobb létszámú hadseregével rendelkező szuperhatalmává lépett elő. Balkáni előretörése következtében, s Bulgária szatellit állammá tételével már nemcsak a Kaukázusban, de nyugaton is vele néztek szembe a törökök. (1947–1949-ben, a görög polgárháború idején egy darabig úgy is tűnhetett, hogy a kommunista államok karnyújtásnyira lesznek a Boszporusztól.)

Miután Sztálin Vjacseszlav Mihajlovic Molotovon keresztül 1945-ben bejelentette néhány, korábban orosz fennhatóságú tartomány visszaadását és a tengerszorosok közös védelmének lehetőségét, Ankarában az addig inkább barátinak tartott szovjet szomszédság²⁰ egy csapásra a legkomolyabb veszélyforrásként jelent meg. Ez a változás már korábban is érett, de a szovjet bejelentést követően a török vezetés mindent megtett, hogy a nyugati blokkhoz csatlakozzon, s az amerikai *containment*-politika hűséges támaszává váljon. 1949-ben csatlakozott az Európa Tanácshoz, 1952-ben NATO-tagállammá vált. Hogy mennyire volt fontos az amerikaiak számára Ankara szövetsége, jól látszik az országnak juttatott anyagi támogatás mértékén (amelyből főleg a török fegyveres erők, a *Türk Silahlı Kuvvetleri* [TSK] részesült),²¹ valamint abból a tényből, hogy az 1962-es kubai rakétaválság végén kötött alku egyik feltétele az Anatóliában állomásoztatott Jupiter rakéták kivonása volt.

A geopolitika ehhez a fordulathoz szolgáltatott „tudományos” alapot, ahogy

Findıkođlu a cikkében ezt bizonygatta is. Nem véletlen, hogy az első írások nagyon erős biztonsági aspektussal rendelkeztek: a második világháború után az ország határainak a Szovjetunió keltette fenyegetés elleni védelmét és az erős állam megtartását hirdették. A már említett antológia viszont szervesen építkezett a már a két világháború között vagy a hidegháború elején megjelent földrajzkönyvekre. Faik Sabri Duran az 1930-as földrajz-könyvében egyértelműen meghatározta, hogy „Törökország a világban különösen fontos helyen van. Az ázsiai kontinens Európáig terjedő részén található, s Európának a déli sarkától az Ázsiában lévő félszigetre terjed ki.” A tankönyvek a világháború után is centrumhelyzetben határozták meg az országot: „... hazánk a világ nagyon központi helyén lévőknek tűnik. Valójában Törökország az Egyenlítőtlől és az Északi-sarktól egyenlő messzeségben, az Óvilág kontinenseinek közepén található. Továbbá Törökország Amerikától és a Távolságban van.”²² Ilyen előzmények után érthető, hogy Törökország központi, centrumország jellege (*merkez ülke*), s azzal együtt a török kivételesség hirdetése és a szovjetellenesség lett az első írások fő jellemzője.

Több más, erős hadsereggel rendelkező államhoz, például Brazíliához²³ hasonlóan, Törökországban is a hadsereg vált a geopolitikai gondolkodás letéteményesévé. A hidegháború idején, de még az azt követő bő két évtizedben is a civilek fölött folyamatos kontrollt gyakorló török fegyveres erők vezetői egy lehetőséget

láttak abban, hogy a geopolitikai íráson keresztül is legitimálhassák a kül- és (részben) belpolitikában is a saját szerepüket.²⁴

A török hadsereg első, kifejezetten geopolitikával foglalkozó kiadványa a titkosszolgálat vezetője, Servet Sürenkök által jegyzett, „A geopolitika »politikai földrajzi« jelentése” (*Jeopolitik ‘Siyasi Coğrafya’ Anlamı*) címet viselő könyvecske volt. Azt követően a fontosabb katonai folyóiratokban, stratégiákban rendszeresen jelentek meg geopolitikai témájú művek. De nemcsak a tudományos szférába szűrődött át a katonai geopolitikai megközelítés és Törökország-kép, hanem a politikumba is: annak nyelvezetét a török politikai vezetők is elkezdték használni.

A geopolitikai gondolkodás elterjesztésének másik eszköze annak az oktatásba történt beillesztése volt: 1967 után a katonai képzésben is bevezették a geopolitikát,²⁵ illetve 1979-től a „nemzetbiztonsági alapismeretek” című tárgyat kötelezővé tették a középiskolákban. A mindig egy arra kijelölt katonai által tanított tantárgy curriculumában a nemzetbiztonságról, a hadsereg szerepéről, felépítéséről, a nemzeti erőről, Atatürk-ről és a kemalizmusról, illetve a török geopolitikáról szóló fejezetek szerepeltek.²⁶ A tárgyat 2012-ben, az AKP nagy oktatási reformja évében törölték el.²⁷

A hidegháború éveiben a katonai és nacionalista gondolkodók körében a védekező geopolitikai látásmód dominált.²⁸ A TSK egy katonai fókuszú, erős állam

paradigmájának a megalkotásával a nacionalizmust, a kivételességtudatot és az erős, de folyamatos fenyegetettségben élő török állam geopolitikáját hirdette.²⁹ Ez pedig lényegében a Sèvres-szindrómának (*Sevr sendromu*) nevezett „biztonság hiányára épülő pszichózis”³⁰ kanonizálását és generációról generációra történő újratemtését is elősegítette. A szindróma az Oszmán Birodalmat Anatólia középső részeire redukáló 1920-as sèvres-i békekötés után alakult ki. A törökök akkor a birodalmi területük döntő részének elvesztése következtében méltán érezték úgy, hogy az összes szomszédjuk az elpusztításukra tör, hiszen Görögország és Örményország is jelentős területeket szerzett meg tőlük, ahogy az olaszok, franciák és az angolok is jelentős befolyási övezetekre tettek szert, az arabok pedig az 1916-os felkeléssel „árulták el” őket.³¹

A hidegháború évei alatt az ország helyzetének, a nemzetközi rendben elfoglalt pozíciójának a megragadására több interpretáció is született (centrum, híd, oldalszárny stb.), de azok két adottság – a NATO-tagság megkérdőjelezhetetlensége és a Szovjetunió fenyegetése – mentén mozogtak. Törökország geopolitikai fontossága, egyedülállósága többek között a kiváló elhelyezkedésében gyökerezett. Akár hídként, akár a NATO oldalszárnyaként jelent is meg az ország, ezek a narratívák végső soron e központi szerep igazolását szolgálták. Ahogy 1959-ben Sadi Kocaş megállapította: „Törökország a három kontinenst egyesítő Középkelet tetejeként a világ biztonságának

csomópontja”.³² İhsan Gürkan szerint „egyszerre európai, ázsiai, közel-keleti és mediterrán ország lévén Törökország a földrajz és a történelem szempontjából egyedi, és saját területének mértékét meghaladó regionális fontosságot, értékes pozíciót és stratégiai földrajzi faktort tudhat magáénak”.³³ A hidegháború utolsó évtizedeinek, illetve az azt követő időszaknak az egyik legjelentősebb katonai geopolitikai teoretikusa, Suat İlhan szerint „Törökország a világsziget kulcsának a pozíciójában van”.³⁴

Törökország a katonai írásokban is megjelent geopolitikai fontosságát a terjeszkedő Szovjetunió (kommunizmus) ellenében megnyilvánuló erőd- vagy zár-*(kilit)* szerepéből nyerte: a Mackinder által leírt világsziget teljes elfoglalásához (Afrika megszerzéséhez), s a meleg tengeri kijáratokhoz jutáshoz Törökországon keresztül vezetett az út. Az ország a *containment*-politika elkötelezett támogatójaként is megjelent. Nemcsak a NATO-hoz csatlakozott, de az egyik alapítója is volt a mindössze néhány évig létező CENTO-nak – ezáltal mind az atlanti, mind a rövid ideig fennálló közel-keleti védelmi szövetség tagja lett. Fontosságát ezen a téren sem lehetett mellőzni:

Az Európa közepéig lándzsaként húzódó Keleti Blokk erőszakossága ellenében a NATO egyedüli pajzsaként áll ellen. Ennek a pajzsot tartó NATO-harcosnak kardja nincs? Igen, van, de ezzel a karddal honnan és hogyan támadhat? Nos, Törökország geopolitikai helyzete és hadserege, az északra lévő nyers erő legsebezhetőbb helyén található, s a támadásnak

utat mutathat. Természetes, hogy ez a helyzet a NATO katonai stratégiájából nem maradhat ki.³⁵

A hidegháború után: gyökeres változások

Törökország a hidegháború végével egy komoly hatalmi átrendeződés és a várt új világrend helyett egy világrendtelenség közepén találta magát. Az ankarai vezető politikusok, akik addig a NATO elkötelezett szövetségeseként a nyugati tömbnek a Szovjetunió elleni egyik végváraként tekintettek magukra, egy gyökeresen új helyzetben találták magukat.³⁶ A hidegháború vége felszínre hozta az ország környezetében lévő soknemzetiségű államok problémáit, amelyek mind Jugoszlávia, mind pedig a Szovjetunió felbomlásával eltérő intenzitású konfliktusokat eredményeztek.

A Törökország földrajzi környezetét alkotó három régió (Balkán, Közel-Kelet, Kaukázus) 1990 utáni történetét – Ankarából nézve – az alábbi tényezők határozták meg:

1. Háborúk vagy befagyott konfliktusok, destabilizálódás. A Balkán esetében ez főleg az 1990-es éveket jelentette (1991–1995, 1998–1999), de etnikai feszültségek később is kialakultak, s még ma sem tisztázott minden ország határvonala (montenegrói–koszovói, szlovén–horvát határvita) vagy magának az államnak a státusza (Koszovó). A Kaukázusban befagyott konfliktusként jelenleg is létező hegyi-karabahi háború, a

- csecsen háborúk, majd 2008-ban az orosz–grúz háború jelezte a biztonsági helyzet átalakulását, illetve az orosz nagyhatalmi törekvések megerősödését. A Közel-Kelet, amely korábban is konfliktuszóna volt, az elmúlt több mint 25 évben két öbölháborút, egy intifádát, újabb izraeli–arab konfliktusokat látott, majd pedig az „arab tavaszt”³⁷ és az Iszlám Állam születését.³⁸ Kisebb mértékben, de a konfliktusok Törökországot is elérték: legújabban a 2015-ben kiújult Kurdisztáni Munkáspárt elleni háborúval.³⁹
2. A nagyobb államok fragmentációja, balkanizálódás. A konfliktusok következtében több soknemzetiségű állam szétesett: Jugoszláviából 1991 és 2008 között hét államalakulat jött létre (a rendezetlen státuszú Koszovóval együtt); a Szovjetunió kaukázusi előterében függetlenné vált Grúzia, Örményország és Azerbajdzsán, a Kaukázus északi részén (pl. Csecsenföld) komoly függetlenségi törekvéseket lehetett tapasztalni, 2008 után pedig, az orosz–grúz háborút követően Dél-Oszétia és Abházia szerezte meg a függetlenséget. A Közel-Keleten a fragmentáció nem ennyire látványosan, de szintén tetten érhető: a harmadik öbölháború után Irakban létrejött a nagy önállósággal rendelkező Iraki Kurdisztán, illetve a jelenleg folyó szíriai háború is az ország fragmentációjához vezethet (kurdok megerősödése stb.).
  3. Az ütközőzóna-jelleg, a perifériaszerep megmaradása. További jellegzetessége mindhárom régióknak, hogy a destabilizálódás után sem sikerült egyetlen egy hatalmi erőközpontnak sem magához csatolnia őket, hanem nagyhatalmi versengés helyszínévé váltak. Bár több balkáni állam sikeresen csatlakozott az Európai Unióhoz (Románia és Bulgária 2007-ben, Horvátország 2013-ban), de a Nyugat-Balkán integrációs folyamata lényegében stagnál, s az orosz befolyás mind az EU-tag, mind az EU-n kívüli államokban számottevő (lásd Bulgária, Szerbia stb.).⁴⁰ A Kaukázusban sem látható egyértelmű elköteleződés: Örményország Moszkva stabil szövetségese, s be is lépett az Eurázsiai Unióba; Grúzia viszont inkább a NATO-hoz közeledne, miközben Azerbajdzsán egy független, billegő politikát folytat.⁴¹ A Közel-Keleten az Oszmán Birodalom felbomlása óta nincs meghatározó államalakulat, a szíriai háború idején pedig nyilvánvalóvá vált, hogy a versengő heteropolaritással lehet a legjobban jellemezni az ottani hatalmi rendet.
  4. Gazdasági válságok és megtorpanások, a török gazdasági súly növekedése.⁴² Az 1990-es évek során a tervgazdaságból piacgazdaságba történő átmenet komoly megrázkódtatást jelentett – s azt több helyen háborúk tették még nehezebbé – a keleti blokk államainak. A háborúk a közel-keleti szomszédok esetében még komolyabb pusztítást okoztak, miközben

Törökország viszonylag békésen, nagyobb visszaesések nélkül fejlődhetett, főleg 2002 után.

Ezek után érthető, ha az 1990-es évek elején a konfliktusos és instabil szomszédság növelte Törökország fontosságát, centrumjellegét; ahogy arra Brezinski is rámutatott: egy szekuláris, demokratikus és homogén szigetként állt a konfliktusos régiók között. A török fegyveres erők a hidegháború után is megtartották a védekező geopolitikai koncepciót.⁴³ A nemzetközi hatalmi átrendeződést a már tárgyalt faktorok mellett a közép-ázsiai török köztársaságok függetlenné válása is befolyásolta, ugyanis így az 1923 óta létező, de háttérbe szorított pántörök eszmék új lendületre kaphattak. A „Kelet felé” fordulás a NATO s,0orsát érintő kérdések, Törökország geopolitikai jelentőségének csökkenése, valamint a török eliteknek az EGK-csatlakozási kérelem (1987) elutasítása után érzett kiábrándultsága, illetve az aggodalmak növekedése miatt vált sokak szemében valós alternatívává.⁴⁴

A közép-ázsiai államok függetlenné válásával és Oroszország ideiglenes meggyengülése révén kialakult hatalmi vákuum Ankara számára lehetőséget teremtett a török rokonnépekkel való kapcsolatok építésére.⁴⁵ Sőt, az 1990-es évek elején egyfajta vezető szerep betöltésének az álma is megjelent a politikusok körében, amit az ország gazdasági és demográfiai súlya, valamint a nemzetközi rendszerben betöltött szerepe alapján reméltek elérni.⁴⁶ Turgut Özal egyszerre hirdette, hogy az ország európai, illetve

hogy a török világ az Adriai-tengertől a kínai nagy falig ér. Az 1990-es évek eleje egy aktív közép-ázsiai nyitás jegyében zajlott, ami egyet jelentett az ország politikai és gazdasági rendszerének a promotálásával (ezt akkor török modellnek nevezeték).⁴⁷

Az uniós csatlakozás vagy legalábbis a gazdasági kapcsolatok elmélyítésének igénye azonban nem tűnt el a török vezetők víziói közül. Ráadásul az 1990-es évek végére kiderült, hogy a modellszerep nem lesz sikeres Közép-Ázsiában. Ennek a helyzetnek a címkézésére hívták elő a már a korábbi geopolitikai írásokban is emlegetett ún. hídszerepet, amely minden szomszédsághoz belépőt jelenthetett. Ahogy Hikmet Çetin külügyminiszter (1991–1994) megfogalmazta: „A Balkánt, a Fekete-tengert, a Kaukázust, a Közel-Keletet és a Földközi-tengert összekapcsoló, nagy érzékenységgű földrajzi térség közepén való elhelyezkedése Törökországra sok kötelezettséget ró, ugyanakkor széles együttműködési lehetőségeket is magában hordoz.”⁴⁸

A hídszerep azt jelentette, hogy a Kelet és Nyugat között elterülő országnak valójában egy hibrid nemzetközi identitása van, amely egyszerre kapcsolja Európához és Ázsiához/Közel-Kelethez, a kontextustól függően.⁴⁹ Ebben a retorikában egyre többször jelent meg a vallási dimenzió, Tansu Çiller és Süleyman Demirel a földrajzi tényezők mellett többször hangsúlyozták az országnak a civilizációkat összekötő hídszerepét. Samuel P. Huntington 1993-ban megjelent cikke, illetve az 1996-ban napvilágot látott könyve is

kedvezett ennek a megközelítésnek, majd pedig a 2001. szeptember 11-i terroristámadás tette újra a napirendre a civilizációs tematikát. Azonban akkor még a török vezetők nyilatkozataiban a civilizáció inkább kulturális megközelítést jelentett, ez a látásmód a következő években változott meg.⁵⁰

A geopolitikai gondolkodás változása: Nyugatról Keletre

A fentebb említett kül- és belpolitikai változások erősen hatottak a török geopolitikára. Megnőtt azok száma, akik csalódtak az EU-ban, fenyegetőnek érezték az amerikaiak közel-keleti beavatkozását, sőt az uniós csatlakozási tárgyalások megkezdésével – az iszlamista AKP megerősödését ellenezve – kifejezetten károsnak látták a Nyugatot. Eltérő okok miatt, de a fenntartások megmaradtak az után is, hogy Ankarának ideiglenesen sikerült új lelket lehelnie az uniós kapcsolatokba: 1996-ban a vámunió tagja lett, s bár az 1997-es luxemburgi csúcson kimaradt a tagjelöltek köréből, 1999-ben Helsinkiben elnyerte azt, 2005-ben pedig elkezdődhetek a csatlakozási tárgyalások.

Röviden: a kétségkívül fajsúlyos örökség, a korábbi feltétlen nyugati elköteleződés⁵¹ meggyengült. Ez különösen jól látható a katonai írók egy részénél. A katonai geopolitikai gondolkodás megőrizte néhány korábbi jellemzőjét: az etatizmust, a központi állam gondolatát, a geopolitikai kivételességet („Nagyon kevés ország van, amely ennyire kicsiny földterületen

ilyen sok földrajzi sajátosságot magában foglalna; szorosok, összekötő útvonalak, metszéspontok, szigetláncok stb.”)⁵² és a védekező hozzáállást, amely alapvetően bizalmatlan a környező nagyhatalmakkal szemben. Többször is visszaköszönt az a megállapítás, hogy Törökország földrajzi környezetében a gyenge társadalmaknak nincs esélyük a megmaradásra.⁵³

A katonai geopolitikai gondolkodás meghatározó alakjai közül kiemelendő Suat İlhan, aki pályafutása során a katonai akadémián földrajzot is tanított, és az ő nevéhez fűződik a geopolitika tantárgy bevezetése. Első geopolitikai témájú, a *Geopolitikten Taktiğe* [A geopolitikától a taktikáig] címet viselő könyvét 1973-ban adta ki. Ezt hosszú sor követte: 1983-ban a *Geopolitik Duyarlılık* [Geopolitikai érzékenység]; még korábban a *Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği* [Törökország és a török világ geopolitikája] (1997); a több kiadást is megélt *Avrupa Birliğine Neden Hayır* [Miért mondjunk nemet az Európai Unióra?]; *Türkiye'nin Jeopolitiği* [Törökország geopolitikája] (2004); *Türk Olmak Zordur* [Töröknek lenni nehéz] (2009). İlhan az 1990-es évtized és a 2000-es évek első felének a televízióban gyakran szereplő, befolyásos geopolitikai (külpolitikai) gondolkodónak számított.

Suat İlhan kifejezetten ellenezte az uniós csatlakozást, mivel szerinte az az egységes állam végét és az iszlamisták (AKP) hatalomra kerülését, továbbá a szekuláris államrend megszűnését is jelentette volna. Ő inkább a török népekkel és néhány környező ázsiai országgal

kialakítandó szorosabb kapcsolatokban látta biztosítani az ország jövőjét.⁵⁴ Úgy vélte, a török eurázsianizmust lényegében az Atatürki reformok hívták életre.⁵⁵

Yilmaz Tezkan volt dandártábornok szerint – aki maga is számos geopolitikai mű, pl. a *Jeopolitikten Milli Güvenliğe* [A geopolitikától a nemzetbiztonságig] (2005) vagy a *Dünden Bugüne Jeopolitik* [Tegnaptól máig geopolitika] (2013)] szerzője – Törökország előtt öt választási lehetőség van. Ezek: az EU-tagság; az EU-hoz teljes tagság nélküli, különleges státusszal történő kapcsolódás; az Amerikai Egyesült Államokkal való stratégiai partnerség kialakítása; az Eurázsiai Unió tagjává válás; régiós hatalommá történő felemelkedés. Az a véleménye, hogy a felsoroltak közül mindegyik megfontolandó – ebből is látszik, hogy az uniós elköteleződés már nem a régi.⁵⁶

Jellemző módon, azok a csoportok, amelyek csalódtak az uniós visszautasítás miatt, vagy eleve a keleti kapcsolatokban látták az ország jövőjét, egy „új” geopolitikai térben kívánták meghatározni Törökország mozgásterét: Euráziában (*Avrasya*). A török eurázsianizmusnak (*Avrasyacılık*) azonban sosem alakult ki egységes corpusa, a különböző érdekcsoportok eltérően interpretálták azt.⁵⁷ Közös bennük viszont, hogy a Nyugat ellenében egy keleti irányultságot vizionáltak. Meg kell jegyezni, hogy az 1990-es években az „Eurázsia” kifejezést a török vezetők is szívesen használták: İsmail Cem külügyminiszter az eurázsiai projekt kapcsán kifejtette, hogy az privilegizált helyzetet teremt Törökország

számára, mivel hazája egyszerre európai és ázsiai ország. Tehát Eurázsia tökéletesen beilleszthető volt a hídszereppel kapcsolatos retorikába is.

Az eurázsianizmus legtöbb támogatója a nacionalista, nemzeti radikális és pántörök csoportokból került ki; mint ilyen, annak a több évtizedes ideológiai iránynak az örököse, amely egy közös török államot vagy legalábbis a különböző közép-ázsiai és kaukázusi török népek közötti szoros együttműködést képzelt el. Ez a felfogás egy régre visszanyúló tradíció, amely már a századfordulón az ifjútörökök egy részét is jellemezte, majd az 1950-es évektől a szélsőjobb révén újjáéledt. Ma leginkább a Nemzeti Mozgalom Pártja (*Milliyetçi Hareket Partisi*, MHP) képviseli, a török pártrendszer állandó tagjává vált,⁵⁸ olykor kormányra kerülő formációja, amely az utóbbi választásokon rendszeresen 11-16 százaléknyi szavazatot szerez. Ebből is látszik, hogy viszonylag széles társadalmi bázissal rendelkezik a pántürkizmus/nacionalista eurázsianizmus. A török világ (*Türk Dünyası*), Turán vagy a Török Unió (*Türk Birliği*) emlegetése ennek az eszmének az explicit geopolitikai kifejezése lett. Ennek „moderáltabb” verziójaként a nacionalista eurázsianista tradícióban is kimutatható egy vonulat, amely kifejezetten a török népek által lakott területet definiálja Eurázsiaiként.⁵⁹

A civilek mellett a katonaság egy része is szimpatizál(t) ezzel a nézőponttal, azonban a Szovjetunió széthullásáig a pántörök eszmék radikális hirdetése részben tabunak számított az államigazgatásban,

és a frissen függetlenné vált közép-ázsiai államok sem feltétlenül nézték jó szemmel a függetlenségüket csorbító ideákat. Muzaffer Özdağ, a később az eurázsianizmus terén komoly hírnévre szert tett Ümit Özdağ apja szintén geopolitikai fogalmakkal és megközelítésekkel tette eladhatóvá pántörök téziseit.⁶⁰

A „pántörök” bélyeg elkerülésére jó lehetőséget kínált az „Eurázsia” kifejezés, amely névleg meghagyta ugyan az európai dimenziót, de lehetővé tette az ázsiai fókuszot.⁶¹ Kezdetben ez a geopolitikai tér még magában foglalta a Balkánt is (részben az ott élő török kisebbségek miatt). Az Özal által kezdeményezett Fekete-tengeri Gazdasági Együttműködés részben ennek a régióknak az integrálását szolgálta – azonban nagyon hamar világossá vált, hogy a délszláv válságok ellenére a balkáni országok fő orientációs pontja Ankara helyett Brüsszel lesz. A kifejezést ezért egyre inkább csak a kaukázusi és közép-ázsiai török országokra szűkítették,⁶² noha – mint látni fogjuk – egyes csoportoknál Oroszország és Kína is befér ebbe a koncepcióba.

Az 1990-es években jórészt az említett körökből indult meg az eurázsianizmus tudományos megalapozása, s számos, kifejezetten a területtel foglalkozó alapítvány, kutatóközpont és folyóirat születésének a tanúi lehettünk. Közülük aktivitásával kiemelkedik Ümit Özdağ,⁶³ aki az 1990-es évek közepétől több meghatározó folyóirat és intézet alapítója és szerkesztője volt. Az ő értelmezésében Eurázsia egy nagyobb országcsoportot

ölel fel, a térség „Magyarországtól kezdődik, s a Balkánon át Törökországon, Kaukázuson, Közép-Ázsián, Iránon, Oroszországon, Ukrajnán, Afganisztánon, Pakisztánon, Mongólián keresztül húzódó terület.”⁶⁴

Özdağ nevéhez fűződik a tíz éven keresztül (1994–2004) rendszeresen megjelent *Avrasya Dosyası* [Eurázsia-akta], illetve az MHP hatalomra kerülése után, 1999-ben létrehozott Eurázsiai Stratégiai Kutatóközpont (*Avrasya Stratejik Arařtırmalar Merkezi, ASAM*)⁶⁵ megalapítása. A lapalapítói/szerkesztői tevékenysége azonban nem korlátozódott egyetlen folyóiratra: 1999-ben elindította a *Jeoekonomi* [Geoökonómia] című, háromhavonta megjelenő folyóiratot, 2000-ben pedig a havonta nyomdába került *Stratejik Analiz* [Stratégiai Elemzés]. 2001-ben *Ermeni Arařtırmaları*, illetve *Armenian Studies* [Örmény Tanulmányok] néven az örmény lobbitevékenysége elleni tudományos fellépés megalapozására hozott létre folyóiratot. 2002-ben a parlamenti képviselők részére elindította a *Jeopolitik Gündem* [Geopolitikai Napirend] című kiadványt, továbbá a TİKA *Avrasya Analiz* [Eurázsia-elemzések] című folyóiratát is ő kezdeményezte. A sort még lehetne folytatni; Özdağ tudományszervezői munkássága egyedülálló.⁶⁶ Az általa létrehozott utolsó intézmény a 2006-os alapítású 21. Századi Törökország Intézet (*21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*), amely ma is az azonos nevű folyóiratot jelenteti meg.⁶⁷

A nemzeti radikális oldal geopolitikai gondolkodásának azonban nemcsak az

Özdağhoz kapcsolódó intézmények lettek a letéteményesei. Sinan Oğan,⁶⁸ aki tanulmányait Oroszországban és Azerbajdzsánban folytatta, 2004-ben hozta létre a Nemzetközi Kapcsolatok és Stratégiai Kutatások Központját (*Türkiye Stratejik Analizler Merkezi*, TÜRKSAM). További intézetek is létrejöttek, mint például 2003-ban a Török Ázsia Stratégiai Kutatóközpont (*Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, TASAM).

Az MHP-hoz közeli kutatóközpontok mellett az 1990-es évektől a neves török egyetemeken is megindult az Eurázsiaival foglalkozó tanszékek, intézetek alapítása, majd folyóiratok megjelentetése. A 2010-es évek derekán három egyetem kínált eurázsiai mesterszakot (az Isztambuli, a Közel-Kelet Technikai és az Erciyes Egyetem). Az eurázsiai geopolitikai gondolkodásban további színfoltot jelentettek a függetlenné vált török köztársaságokban frissen alapított egyetemek, kutatóközpontok. A Kazahsztánban alapított török–kazah közös egyetem, az Ahmet Yesevi Egyetem stratégiai központja (*Ahmet Yesevi Stratejik Araştırmalar Merkezi*, AYSAM) két folyóiratot is megjelentetett: a *Yeni Avrasyat* [Új Eurázsia] és az *Asya-Avrupát* [Ázsia-Európa].

De akkoriban jelentek meg az eurázsianizmust az EU és az Egyesült Államok alternatívájaként hangoztató kemalista, balos és szélsőbalos csoportok, az *ulusalcık* is. Az ő szemléletük alapját az unitárius és önálló állam fontosságának a hirdetése, egy erősen etatista nézőpont jelenti. Lényegében ezek a csoportok azok, amelyeket eltérő mértékben, de Nyugat-

ellenesként, de legalábbis Amerika- és EU-kritikusként lehet jellemezni.⁶⁹

A kevésbé Törökországot a központba állító nézőpont erősödését a korábbi nagy ellenféllel, Oroszországgal kialakított kapcsolatok javulása is elősegítette. A dél-kaukázusi államok függetlenségével megszűnt a közös határ, s a meggyengült orosz hatalom kisebb veszélyt jelentett, mint korábban. A török vezetés pragmatikus módon – akárcsak a két világháború között – félretette a korábbi rossz viszonyt, s együttműködésbe is kezdett Moszkvával. Ennek leglátványosabb része a gázzállítás beindítása volt,⁷⁰ illetve 2011 őszén az Eurázsiai Együttműködési Cselekvési Terv aláírása.⁷¹ De szerepet játszott benne Alexandr Dugin könyvének lefordítása (2003) is, majd a szerző gyakori törökországi látogatása, s többek között a szélsőbalos Doğu Perinçekkel való jó kapcsolata, akit szintén az *ulusalcık*hoz szokás sorolni.

Perinçek az Eurázsia-gondolat egyik legjelentősebb szószólójának számít. Az 1990-es évek közepén könyvet jelentetett meg *Avrasya Seçeneği* [Eurázsiai alternatíva] címen, s rendszeresen ír az eurázsiai jövőről a *Teori* [Elmélet] és *Aydınlık* [Világosság] nevű folyóiratokban. „Vannak olyanok, akik Törökország ázsiai visszatérését taktikai manőverként látják vagy akarják láttatni. De ez a folyamat nem taktikai, hanem stratégiai. Az általunk követett út nem olyan, amiről vissza lehet fordulni. Törökország már mint egy ázsiai ország és egy felemelkedő civilizáció úttörőjeként foglalja el helyét.”⁷² Fia, az Isztambuli Egyetemen történészként

dolgozó Mehmet Perinçek szintén jegyez néhány művet, amelyekben a főbb ázsiai hatalmak és Törökország USA-ellenes szövetségét hirdeti; illetve apjához hasonlóan az a véleménye, hogy Atatürk eszméinek a folytatása a külső fronton az eurázsianizmus, az országon belül pedig a kemalista forradalom.⁷³

A „török eurázsianizmus atyjaként” emlegetett újságíró és költő, Atilla İlhan amellett, hogy Euráziát a Balkántól a FÁK-ig, Közép-Ázsiától Irakig határozta meg, többször is a szimpátiáját fejezte ki az orosz eurázsianisták irányába, illetve nagy jelentőséget tulajdonított Atatürk és Lenin „antiimperialista” párbeszédének.⁷⁴

Végezetül meg kell említeni az iszlamista csoportokat is, amelyek a 2000-es évek elején aktív érdeklődést mutattak „Eurázsia” iránt. A Közép-Ázsiában erős pozíciókra szert tett és ott kiterjedt iskolahálózatot kiépítő Gülen-mozgalom 2000-ben folyóiratot is indított, *Diyalog Avrasya (DA)* [Párbeszéd Eurázsiaról] néven. Az AKP-hoz közel álló csoportok a *Yarın* [Holnap] című folyóiratot működtették 2002 és 2006 között, amely kitűnt a *Pax Otomanicát* éltető, antikapitalista, Nyugat-ellenes és Eurázsia-fókuszú cikkeivel. A lapban többek között İbrahim Kalinnak, a későbbi külpolitikai tanácsadónak és elnöki szóvivőnek is jelent meg írása.⁷⁵ Tehát nem Ahmet Davutoğlu az egyetlen, aki geopolitikai témájú műveket írt, de a nevével fémjelzett gondolkodás másokénál sokkal átfogóbb, így a korábbi írásoktól eltérően valódi elméleti keretet is szolgáltatott.

Geostratégiai gondolkodás az AKP alatt. Az afro-eurázsianizmus felemelkedése?

Míg Törökország geopolitikai környezetében nem történt jelentős változás a 2000-es évek legelején, addig belpolitikai szinten annál inkább. A 2002. november 3-i parlamenti választás eredményeként az Igazság és Fejlődés Pártja, egy iszlamista gyökerű párt került kormányra, amely a hatalmát a belső harcok, korrupciós botrányok és egy katonai puccskísérlet ellenére is mind a mai napig meg tudta őrizni. Ezzel a kemalista, erős katonai kontrol alatt állt vezetéssel szemben egy más ideológiát képviselő politikai formáció lett az ország ura, és elkezdte meggyengíteni a korábbi elitet és a hadsereg pozícióját, s kiépíteni a saját hatalmi tömbjét.⁷⁶

Az új vezetés a politika több területén, így a külpolitikában is a korábbtól számos ponton eltérő, új megközelítést kezdett el alkalmazni, amellyel egyrészt a katonai védekező geopolitikai felfogás dominanciáját akarta megtörni, másrészt pedig ezen a területen is életképes alternatívát szándékozott felmutatni. Az AKP számára szerencsés módon, az alkalmazni kívánt geopolitikai elméleti keretet és szemléletet 2001-ben meg is teremtette a Beykent Egyetemen tanító egyik professzor, Ahmet Davutoğlu által írt könyv, a „Stratégiai mélység – Törökország nemzetközi helyzete” (*Stratejik derinlik Türkiye'nin uluslararası konumu*). A mintegy 600 oldalas kötet a török

geostratégiai gondolkodás azóta is legsúlyosabb alkotása.⁷⁷

A már több mint száz kiadást látott mű egy csapásra népszerűvé tette az addig kevésbé ismert tudóst, aki hamarosan Recep Tayyip Erdoğan kormányfő külpolitikai főtanácsadója, majd 2009-től külügyminiszter, 2014 és 2016 között pedig miniszterelnök lett. Így abba a szerencsés helyzetbe került, hogy lehetősége nyílt a gyakorlatba is átültetni elméleti fejtegetéseit – amit egyébként a *Teoriden Pratiğe* [Elméletből a gyakorlatba] című, még tanácsadósága és külügyminisztersége idején vele készített interjúkötet is sejtet.⁷⁸

Természetesen a Stratégiai mélységet több tanulmány, 1994-ben egy könyv is megelőzte, így Davutoğlu gondolkodásának megértéséhez több forrásunk is van. Az ő akadémiai karrierje az 1990-es években kezdődött (1990–1995-ben Malajziában, Kuala Lumpurban tanított), s nagy hatással volt rá a nyugati geopolitikai gondolkodók mellett az akkor népszerű és legalább annyira vitatott huntingtoni civilizációelmélet. Az ő megközelítésében az iszlám a Nyugattal egyenértékű, egyáltalán nem másodrangú civilizáció, s azt a török külpolitika fontos referenciapontjává tette.⁷⁹

Davutoğlu geopolitikai nyelvezete sok szempontból a katonai geostratégákéval egyezik meg, az 1990-es évek divatos, a hídszerepet hangsúlyozó megközelítését szándékosan elvetve, a „központi ország” kifejezést használta. Ráadásul nemcsak Európát és Ázsiát, hanem Afrikát is rendszeresen szerepeltette az ország

geopolitikai helyzetének meghatározásakor: „Törökországot valaha eurázsiai államként ismerték, de az utóbbi 5-6 évben elkezdtuk magunkat „afroeurázsiai” államnak nevezni, mivel az egész emberi történelem legfőbb színterének (Óvilág) középpontjában vagyunk.”⁸⁰ Többek szerint ezzel a véleményével egy közel-keleti súlypontú eurázsianizmust, helyesebben afroeurázsianizmust képviselt.⁸¹

Gyakorlatilag Davutoğlu az, aki egy részletes, összefüggő geopolitikai keretbe helyezte az ország földrajzi környezetét:

Hogy Törökország ezt az új megközelítésű külpolitikai stratégiáját arra használhassa, hogy fokozatosan nyisson a nemzetközi környezetre, három fontos geopolitikai befolyási területen kell taktikai előnyökre szert tennie. Ezek a következők:

1. A környező szárazföldi térség: Balkán – Közel-Kelet – Kaukázus
2. A környező tengeri térség: Fekete-tenger – Adria – Földközi-tenger keleti medencéje – Vörös-tenger – Perzsa-öböl – Kaszpi-tenger
3. A környező kontinentális térség: Európa – Észak-Afrika – Dél-Ázsia – Közép- és Kelet-Ázsia

Ezek a koncentrikus körökből álló térségek a geopolitikai alapjai annak a külpolitikai stratégiának, amelynek a célja Törökország regionális befolyási területeit (*hinterland*) fokozatosan szélesítve az ország nemzetközi globális helyzetének a megerősítése. Törökország csak akkor tud a nemzetközi rendszer passzív-periferikus tényezőjének helyzetéből megszabadulni, ha e geopolitikai

övezetek közötti átjáró jellegét és a velük való kölcsönös függőséget helyesen értékeli, s ezt a belpolitikai kultúrával összhangba hozva megújulásba kezd.⁸²

Nyomban hangsúlyozni is kell, hogy ezzel a centrumszerepre utaló gondolattal nemcsak a katonák, de a „civiliek” között sem volt egyedül, noha az ő megközelítése strukturáltságával és kifejtettségével messze megelőzte a mezőnyt. Ramazan Özey hirdette meg a központi török uralom elméletét (*Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi*), amely Törökország fontosságát egészen olyan szintre emelte, amely szerint az a hatalom, amely a világ várát adó Anatóliát meghódítja, a belső öv (Balkán és Közel-Kelet) ura lesz, s ezáltal megszerzheti a külső öv fölötti ellenőrzést is.⁸³

A múlt század elején az oszmán történelmi örökség helyett új definíciókon alapuló nemzetállamként megjelent Török Köztársaság a század végén ismét kénytelen volt szembesülni ezen örökség geokulturális és geopolitikai problémáival. Ezek a török külpolitika számára a jelentős terhekkal együtt új távlatokat és lehetőségeket is nyújtó problémák az elkövetkező időszakban a török stratégiai mentalitás és identitás újjáformálódásának legmeghatározóbb tényezői lesznek.⁸⁴

Davutoğlu az ország erejének méréséhez a „klasszikus” (katonai) megközelítésekhez képest gyökeresen új szempontokat nem vonultatott fel.⁸⁵ A hasonlóságok ellenére az azonos kiindulópontokból más politikai cselekvést vázolt fel: a későbbi külügyminiszter az ország geostratégiai

helyzetében egy aktív külpolitika letéteményesét látta; nála az ország múltja és kulturális öröksége egy kihasználandó előny, s annak egyszerre kaukázusi, balkáni, közel-keleti identitása kiváló lehetőséget ad arra, hogy a környezetének aktív alakítója legyen.⁸⁶ A Közel-Kelettel kapcsolatban megállapítja, hogy az aktívításnak kell kulcsszerepet játszania:

Törökországnak a régióban betöltött történelmi szerepe és földrajzi mélysége miatt olyan aktív regionális politikát kell folytatnia, amely mind a geopolitikai, mind a geokulturális és geoökonómiai megosztottságból fakadó válságot képes előre látni és higgadt módon értékelni. Ha Törökország ezzel a feldarabolódással szemben passzív viselkedést tanúsít, egyfelől megszűnik a regionális befolyása, másfelől a belső és a külső bizonytalansággal kapcsolatos komoly kockázatokra számíthat. Az nem lehet, hogy az ország egy ilyen feldarabolódás motivációinak, szereplőinek és következményeinek átlagos szemlélője maradjon.⁸⁷

A davutoğlui szemlélet további fontos eleme az oszmán múlt és az Oszmán Birodalom fontosságának a rehabilitálása, a birodalmi örökség külpolitikai előnyként való beállítása. Az *Osmanlı coğrafyası* [oszmán földrajzi (tér)], amely a tudományos külpolitikai élet bevett kifejezésévé vált, gyakorlatilag a török közel-külföld fogalmát teremtette meg, noha – érdekes módon – azt leginkább csak azzal a területtel kapcsolatban használják, ahol a legmarkánsabban jelentkezik az oszmán örökség, s ez a Balkán.

Az oszmán történelmi identitás és örökség hangsúlyozása, az AKP iszlamista szólamai, illetve a Közel-Kelet (az iszlám világ) felé való (főleg 2007 utáni) nyitás miatt a davutoğlui külpolitika mind többször megkapta a „neooszmanista” jelzőt.⁸⁸ A kifejezést a török vezetés minden esetben visszautasította, mondván, az egyfajta irredentizmust sejtet, amiről szó sincs, határmódosítás helyett pusztán a szomszédsági kapcsolatokat kívánják erősíteni. Viszont ahol lehet, a külkapcsolatok építésében felhasználják az oszmán múltat, s nemcsak a Balkánon, hanem korlátozottabb formában, de Afrikában is.⁸⁹

A szomszédsági kapcsolatok fejlesztése valóban hozott sikereket: a Moszkvával kötött gázkereskedelmi megállapodás és a Kék Áramlat építése az eurázsianizmust is folyamatosan napirenden tartotta, amely oda vezetett, hogy az országnak Erdoğan többszöri felvetésére a Sanghaji Együttműködési Szervezetben tagságot ajánlottak, és egy – többek szemében Nyugat-ellenes – török–orosztengely is körvonalazódott.⁹⁰

A közeledésnek kedvezett Alexandr Dugin növekvő népszerűsége, aki az első interjúját a Fethullah Gülen vezetete mozgalom régiós lapjának (*Diyalog Avrasya*) adta, még 2001-ben.⁹¹ „A geopolitika alapjai. Oroszország geopolitikai jövője” című könyvének lefordítása és a Davutoğluhoz kapcsolódó Küre könyvkiadó általi megjelentetése megnyitotta az utat, hogy szélesebb tömegekhez is eljusson az orosz geopolitikai felfogás dugini verziója. A könyvben leírtak azonban

finoman szólva is vegyes fogadtatásra leltek annak törökellenes éle miatt. Sokan, például a korábban vele interjú készítő *Yarın* is elfordult Dugintól. A 2000-es évek közepére gyakorlatilag csak az *ulusalçı* csoportok tartottak ki mellette.⁹² A következő években többször ellátogatott Törökországba; javuló megítélését (vagy legalábbis az orosz–török kapcsolatok hektikusságát) mutatja, hogy a 2016. júliusi puccs után az AKP frakciója is fogadta.⁹³

Az AKP-korszak geopolitikai gondolkodását tehát jelentős mértékben uralja a kivételességtudat és a centrumszerep gyakorlati átültetésének vágya. A külpolitikában a már meglévő geopolitikai tradíciókat igyekszik pragmatikusan érvényesíteni a külkapcsolataiban. Burhanettin Duran, a kormányközeli SETA intézet vezetője találón jegyezte meg, hogy „ebben az új külpolitikában az EU-val és az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatok dimenziójában nyugatos, a Balkán és a Közel-Kelet felé neooszmanista, az iszlám világgal épülő kapcsolatok esetében iszlamista és végezetül a közép-ázsiai dimenzióban pántörök elemek keveredését láthatjuk”.⁹⁴

Konklúzió

A török geopolitikára leginkább két tényező hatott: a nemzetközi rend változása és a geopolitikat „használó” elitek céljai. A hidegháború elején megjelent fogalom sokáig a hadsereg külkapcsolatokat meghatározó, „tudományos” nyelvezetének az alapja volt, amely az ország központi

fekvését és fontosságát hirdetve helyezte el a nemzetközi erőterben a török államot. A hidegháborús fenyegetések visszaveréséhez szükséges „erős állam – erős hadsereg” paradigmával a török fegyveres erők a saját, gyámkodó szerepüket is igyekeztek legitimálni, amihez hasznos támpontot adott a geopolitika. Az akkori nemzetközi politikai viszonyok között a NATO- és alapvetően a nyugati elköteleződés lett az ország elhelyezkedésének a legfontosabb geopolitikai folyománya.

A hidegháború után ezt az álláspontot komoly kihívás érte a nemzetközi rend átalakulásával, illetve különböző politikai csoportok felemelkedésével és hatalomra kerülésével. A Szovjetuniótól függetlenedő török tagköztársaságok kiváló alapot szolgáltatottak a török eurázsianizmus megszületéséhez, amely azonban a különböző csoportok (nacionalisták, *ulusalcık* és iszlamisták) olvasatában más és más értelmet nyert. „Euráziát” mint geopolitikai keretet a következő évtizedekben a törökök hol a pántürkizmus egy geopolitikai térbe ültetett megfelelőjeként használták, hol az Oroszországgal vagy Kínával kialakítandó stratégiai partnerség hirdetésére, hol pedig – a hídszerep hangsúlyozásával – a nyugati szövetségeseknél a saját pozícióik erősítésére. Recep Tayyip Erdoğannak tehát van hová visszanyúlnia, amikor az Oroszországgal és Kínával való kapcsolatok elmélyítéséről beszél, vagy a Sanghaji Együtműködés Szervezetéhez való csatlakozást emlegeti.⁹⁵

Az AKP hatalomra jutásával egy új megközelítés kapott teret: az ország központi helyzetének a megtartása mellett, abból kiindulva, immár nem egy védekező, hanem egy nyitottabb, proaktívabb gondolkodás. Ennek tudományos legitimálása Davutoğlu „Stratégiai mélység...” című könyvében (s megannyi további írásában) megtörtént. Az országot körülvevő régiókban kifejtett aktív külpolitika, amely nemcsak a „hagyományos” közép-ázsiai, közel-keleti vagy balkáni országokra terjedt ki, hanem Afrikát is felvette a célterületei közé, ha nem is jelentett minőségi változást az 1990-es évekhez képest, de a mögötte álló tudományos (geopolitikai) szövegekkel megalapozottabb és átgondoltabb politikának tűnt.

A jövőt illetően megállapítható, hogy a török geopolitikai gondolkodásban – politikai hovatartozástól függetlenül – komoly tradícióval rendelkezik a központi állam és a (földrajzi) kivételesség. Bár a politikum gyakran használja a hídállam címkét, és az nem ismeretlen a tudományos írásokban sem, de a centrumország sokkal komolyabb tradíciót jelent, amely az AKP idején (Davutoğlu alatt mindenképp) kiegészült a beavatkozás politikájával. Ha a proaktivitás csökkenhet is, abban nincs okunk kételkedni, hogy a centrumban való gondolkodás sem a tudományos szférában, sem a politikusok között nem fog megváltozni a jövőben.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.
- 2 Idézi: Pınar Bilgin: „Turkey’s »Geopolitics Dogma«”. In: *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crises* (szerk. Stefano Guzzini). Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 156. o.
- 3 A teljesség igénye nélkül: Gearóid Ó Tuathail – John Agnew: „Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy”. *Political Geography*, Vol. 11. No. 2. (1992). 190–204. o.; Klaus-John Dodds – James Derrick Sidaway: „Locating Critical Geopolitics”. *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 12. No. 5. (1994). 515–524. o.; Gearóid Ó Tuathail: *Critical Geopolitics*. London: Routledge, 1996; Gearóid Ó Tuathail – Simon Dalby: *Rethinking Geopolitics*. London: Routledge, 1998.
- 4 Mendly Dorottya: „A geopolitika-elmélet hagyományairól”. In: *Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején* (szerk. Baranyi Tamás és Szálkai Kinga). Budapest: AJTK, 2016. 26. o.
- 5 A 2000-es és a 2010-es évek folyamán több kritikai megközelítésű mű is készült a török geopolitikai írásokról. Közülük a legfontosabb, átfogó mű: Murat Yeşiltaş, Pınar Bilgin, Lerna Yanık, Mehmet Dösmeci, Sezi Durgun: *Törökország helye a világon: Elképzelt földrajz, ütköző narratívák (Türkiye Dünyanın Neresinde: Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar)*. Isztambul: Koç, 2015.
- 6 Guzzini (szerk.): i. m. 55. o.
- 7 Mendly: i. m. 15. o.
- 8 Uo. 16. o.
- 9 Halford J. Mackinder: „The Geographical Pivot of History”. *Geographical Journal*, Vol. 23. No. 4. (1904). 421–444. o. Mackinder később a tanulmányában megfogalmazottakat továbbgondolta, figyelembe véve a két világháború során bekövetkezett politikai változásokat. Ezzel kapcsolatban lásd Halford J. Mackinder: *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction Democratic*. New York, NY: Holt, 1919.; Halford J. Mackinder: „The Round World and the Winning of the Peace”. *Foreign Affairs*, Vol. 21. No. 4. (1943). 595–605. o.
- 10 Mackinder: „The Geographical Pivot of History”. 436. o.
- 11 N. Rózsa Erzsébet: „A török külpolitika irányai”. *KKI-elemzések*, No. 4. (2015). http://kki.hu/assets/upload/No_4_Rezsa_terek.pdf.
- 12 Zbigniew Brzezinski: *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York, NY: Basic Books, 1997. 47. o.
- 13 Az eurázsianizmus az orosz gondolkodásban régóta jelen lévő idea, amely az 1920-as évek politikai emigrációjában fogant. Akkor a legnagyobb gondolkodója Nyikolaj Trubeckoj, Pjotr Nikojavevics Szavickij, Georgij Florovszkij és Georgij Vernadskij volt. A kommunizmus éveiben a legmeghatározóbb alak a sztyepei népekről kiterjedt kutatásokat folytató Lev Gumiljov volt. A Szovjetunió bukása óta eltelt 25 évben Alexandr Dugin vált az új eurázsianizmus legismertebb képviselőjévé.
- 14 Atila Sandikli: „Jeopolitik ve Türkiye Riskler ve Fırsatlar”. *Rapor*, No. 27. (2011). 13–14. o.
- 15 Aleksandr Dugin: *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*. İstanbul: Küre 2003.
- 16 Marlene Laurelle: *Russian Eurasianism. An Ideology of Empire*. Washington, DC: Woodrow Wilson Center, 2008. 199. o.; Vügar İmanbeyli: „Failed Exodus: Dugin’s Networks in Turkey”. In: *Eurasianism and the European Far Right: Reshaping Europe–Russia Relationship* (szerk. Marlene Laruelle). London: Lexington Books, 2015. 145–174. o.
- 17 Samuel P. Huntington: „The Clash of Civilizations?”. *Foreign Affairs*, Vol. 72. No. 3. (1993). 22–49. o.; Samuel P. Huntington: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York, NY: Simon & Schuster, 1996.
- 18 Murat Yeşiltaş: *Coğrafya Kaçınılmazdır: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye’de Ordu*. Isztambul: Koç, 2015. 150. o.

- 19 Pınar: i. m. 167. o.
- 20 Kıvanç Coş – Pınar Bilgin: „Stalins’s Demands: Constructions of the »Soviet Other« in Turkish Foreign Policy, 1919–1945”. *Foreign Policy Analysis*, Vol. 6. No. 1. (2010). 43–60. o.
- 21 Baranyi Tamás Péter: „Biztosítani Eisenhower jobbszárnyát – Törökország hosszú útja a NATO-csatlakozásig”. In: Újhold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején (szerk. Baranyi Tamás és Szálkai Kinga). Budapest: AJTK, 2016. 59. o.
- 22 Idézi: Halil Nalçaoğlu: „Vatan: Torpakların Altı, Üstü ve Ötesi”. In: *Milliyetçilik Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*. 4. kötet (szerk. Tanıl Bora). Isztambul: İletişim, 2002. 293–308. o.
- 23 Erről lásd bővebben: Szilágyi István: „A brazil geopolitikai iskola”. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 16. No. 3. (2007). 69–83. o.
- 24 A jelen tanulmány nem kívánja a török fegyveres erők és a civil kormányok, illetve társadalom közötti viszonyokat tárgyalni. Ugyanakkor a hadsereg jelentőségének a hangsúlyozására meg kell említeni a katonai puccsokat (1960, 1971, 1980, 1997, valamint a legutóbbi, 2016-os puccskísérlet), illetve azt, hogy Törökország rendelkezik a NATO második legnagyobb létszámú hadseregével.
- 25 Yeşiltaş: i. m. 165. o.
- 26 Az 1998-as kurzusprogram alapján az „A Török Köztársaságról folyó játszmák” című fejezetben az alábbi részmákat lehetett megtalálni: Törökország helyzete, geopolitikája, geostratégiája. A „Szomszédaink és céljaik” fejezet külön részletezi az egyes országokat és céljaikat: Görögország (megali terv, szigetek, Ciprus), Oroszország (általános politika), Örményország, Irán, Irak, Szíria célja. Elkülönlült részmát jelentenek egyrészt az „Alvó mozgalmak és céljaik”, másrészt a radikális iszlamista mozgalmak (*irtica*). Ez utóbbi részben két témára térnek ki: a radikális iszlamista mozgalmak céljaira, illetve hogy azok miért nem akarják, hogy Törökország megerősödjön. Forrás: „Milli güvenlik bilgisi müfredat programları”. *Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullar İle İlgili Mevzuatlar*, <http://halisahin.tripod.com/mguv.htm>, 1998. március 11.
- 27 „Milli güvenlik dersi kaldırıldı”. *Hürriyet*, 2012. február 25.
- 28 Ümit Özdağ: „»Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik« Torpakların Altı, Üstü ve Ötesi”. In: *Milliyetçilik Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce*. 177. o.
- 29 Uo. 178. o.
- 30 Bülent Şener: „Sevr Fobisi/Sendromu: Türkiye’nin Güvenlik Endişesini Anlamak Üzerine Düşünceler”. *Turkish Studies. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 15. (2014). 1844. o.
- 31 Bár az 1919 és 1922 közötti ún. függetlenségi háború eredményeképp Lausanne-ban sikerült a korábbi béke feltételeit felülírni, de a fenyegetés érzése és a status quóra való törekvés a következő évtizedekben a török külpolitika alappillére lett, sőt arra emlékeztet a külügyminisztérium Atatürktől kölcsönzött mottója is: „Béke itthon, béke a világban.”
- 32 Sadi Kocaş: *NATO. Kara Kuvvetleri Dergisi*, Vol. 2. No. 4. (1959). 1–16. o. Idézi: Yeşiltaş: i. m.
- 33 İhsan Gürkan: „Türkiye’nin Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi”. In: *Türkiye’nin Savunması*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1987. 15. o. Idézi: Yeşiltaş: i. m.
- 34 Suat İlhan: *Jeopolitik Duyarlılık*. Isztambul: Ötüken, 2003. 32. o.
- 35 Kenan Çoygun: „Türk Silahlı Kuvvetlerinin NATO İçindeki Yeri”. *Türk Silahlı Kuvvetleri, NATO*, Vol. 81. No. 201. (1961). 2. o. Idézi: Yeşiltaş: i. m.
- 36 Meliha Benli Altunışık – Özlem Tür: *Turkey Challenges of Continuity and Change*. Routledge: London, 2005. 112. o.
- 37 Lásd részletesebben: N. Rózsa Erzsébet: *Az arab tavasz. A Közel-Kelet átalakulása*. Budapest: Osiris–KKI, 2016.
- 38 Arany Anett, N. Rózsa Erzsébet és Szalai Máté: *Az Iszlám Állam Kalifátusa. Az átalakuló Közel-Kelet*. Budapest: Osiris–KKI, 2016.
- 39 Pénzváltó Nikolett: „Délkelet-Törökország újra lángol”. *SVKK-elemzések*, No. 8. (2016).
- 40 Dimitar Bechev: *Rival Power: Russia in Southeast Europe*. New Haven, CT: Yale University Press, 2017.

- 41 Jeffrey Mankoff: „The South Caucasus Unfreezes”. *Foreign Affairs*, Vol. 10. No. 10. (2016).
- 42 Egeresi Zoltán: „AZ AKP külpolitikájának pillérei”. In: *Újhold...*, 140–141. o.
- 43 Altunışık–Tür: i. m. 112–113. o.
- 44 Murat Yeşiltaş: „The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”. *Turkish Studies*, Vol. 14. (2013). 667. o.
- 45 Çiğdem Üstün: „Turkey’s Policies in Its Overlapping Neighbourhood with Russia and the European Union”. In: *Security in Shared Neighbourhoods Foreign Policy of Russia, Turkey and the EU*. New York, NY: Palgrave, 2016. 63. o.
- 46 Bár mára kiderült, hogy Törökországnak korlátozott eszközei vannak a vezetőszerop megszerzésére, illetve a közép-ázsiai államokban Moszkva befolyása meghatározóbb maradt, de a nyelvi és kulturális hasonlóságok, az együvé tartozás gondolata a török külpolitikai aktivitás komoly terepévé teszi Azerbajdzsánt és Közép-Ázsiát. Az ezen államok közötti komolyabb politikai együttműködésre főleg 2009 után láthatunk példát, amikor Kazah kezdeményezéssel megalakult a Török Tanács (*Türk Keneşi*), amely állandó politikai platformot jelent a részes államoknak, így Törökországnak, Azerbajdzsánknak, Kazahsztánnak és Kirgizisztánnak.
- 47 Emre Erşen: „The Evolution of »Eurasia« as a Geopolitical Concept in Post-Cold War Turkey”. *Geopolitics*, Vol. 18. No. 1. (2013). 27. o.
- 48 Hikmet Çetin: „Türkiye’nin Dis Politika Öncelikleri”. *Yeni Türkiye*, No. 3. (1995). 56. o.
- 49 Lerna K Yanık: „The Metamorphosis of Metaphors of Vision: »Bridging« Turkey’s Location, Role and Identity After the End of the Cold War”. *Geopolitics*, Vol. 14. No. 3. (2009). 534. o.
- 50 A 2000-es években, az AKP hatalomra kerülésével ez a hídszerop kiegészült egy vallási dimenzióval, hiszen a török kormány azt követően egyre inkább úgy tekintett magára, mint az iszlám világ képviselőjére Erre kiváló példa a 2005-ben, Spanyolországgal együtt létrehozott Civilizációk Szövetsége, amely a kereszténység és az iszlám közötti párbeszéd propagálására volt hivatott.
- 51 A török külpolitika fontos eleme az a történelmi örökség, amely a mindenkori európai hatalmi koncert részesévé tette az országot. Sőt, az első világháború, azaz európai területei döntő részének elvesztése után is a kontinens része maradt: 1949-ben az Európa Tanács tagja lett, 1952-ben a NATO-hoz csatlakozott, 1963-ban társulási megállapodást írt alá az Európai Gazdasági Közösséggel, 1996 óta pedig a vámunió tagja. Noha az Európai Unióhoz történő csatlakozása a távoli jövőbe vész (a 2005 óta tartó tárgyalások során a harminchárom fejezetből mindössze tizenötöt sikerült megnyitni), az európai politikában a szerepe egyre növekszik. A jelentőségét a demográfiai változások pedig még inkább megerősítik: egyrészt a több milliós török diaszpóra révén az ország komoly bázissal rendelkezik több nyugat-európai államban, másrészt a 2015-ös menekültválság miatt az Anatóliában lévő szíriai menekültek ügye biztosít előnyös alku-pozíciót Ankarának az Unióval szemben.
- 52 Nejat Tarakçı: *Devlet Adamlığı bilimi: Jeopolitik ve Jeostratejik*. Izmir: Çantay, 2003. 143. o.
- 53 Uo. 146. o.
- 54 Pınar Bilgin: „»Only Strong States Can Survive in Turkey’s Geography«: The Uses of »Geopolitical Truths« in Turkey”. *Political Geography*, Vol. 26. 2007. 740–756. o.
- 55 İmanbeyli: i. m. 149. o.
- 56 Yılmaz Tezkan – M. Murat Taşar: *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*. İstambul: Ülke, 2013. 402–430. o.
- 57 Az eurázsianizmusnak több definícióját lehet adni: a török külpolitikai intézmények által az ázsiai államokkal fenntartott kapcsolatok, illetve a török népek egységének hirdetése, továbbá baloldaltól szövetségkeresés Oroszország és Kína formájában. Laurelle: i. m. 201. o.
- 58 Jacob M. Landau: *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*. Bloomington, IN: Indiana University Press, 1995.
- 59 Eren Erşen: „Geopolitical Traditions in Turkey: Turkish Eurasianism”. In: *The Politics of Eurasianism* (szerk. Mark Bassin és Gonzalo Polo). New York, NY: Rowman & Littlefield, 2017. 270. o.

- 60 Pınar: i. m. 160. o.
- 61 Laurelle: i. m. 197. o.
- 62 Erşen: „The Evolution of Eurasia...”, 28. o.
- 63 A politikai karrierjét illetően: 2005–2006-ban és 2010–2016-ban az MHP tagja volt.
- 64 Ümit Özdad: „Türkiye'nin Türk Dünyası Politikasının Teorik Çerçevesi”. *Asya Avrupa Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, No. 1. (2004). 23. o.
- 65 *ASAM/hakkımızda*, <http://asam.org.tr/hakkimizda/>.
- 66 „Ümit Özdağ kimdir? MHP Gaziantep Milletvekili Ümit Özdağ hakkında bilinmeyenler”. *Hürriyet*, 2016. november 16.
- 67 *21 YYTE/Vakıf hakkında*, <http://www.21yyte.org/tr/kurumsal/vakif-hakkinda>.
- 68 2011-ben lett az MHP színeiben képviselő.
- 69 A nacionalista csoportoktól leginkább a szekularizmusuk (és az iszlamizmus-ellenességük) különbözteti meg őket.
- 70 1997-ben megállapodás született a Fekete-tengeren át haladó Kék Áramlat (2005-ben adták át), majd 2015-ben a Török Áramlat gázvezeték építéséről.
- 71 Erşen: „The Evolution of Eurasia...” 30. o.
- 72 Doğu Perinçek: „Şanghay İşbirliği Örgütü gündemde”. *Aydınlık*, 2017. május 16.
- 73 Mehmet Perinçek: *Avrasyacılık Türkiye'deki Teori ve Pratiği*. Isztambul: Kaynak, 2006. 13. o.
- 74 Erşen: „Geopolitical Traditions in Turkey...” 272. o.
- 75 İmanbeyli: i. m. 150. o.
- 76 Erről lásd részletesebben: Egeresi Zoltán – Péntzváltó Nikolett: „Az AKP útja az elnöki rendszerről szóló népszavazásig: rezsimépítés Törökországban (2002–2017)”. *SVKK-elemzések*, 2017.
- 77 Magyarul megjelent: Ahmet Davutoğlu: *Stratégiai mélység. Törökország nemzetközi helyzete*. Budapest: AJTK, 2016.
- 78 Ahmet Davutoğlu: *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. Isztambul: Küre, 2011.
- 79 Muszlim többségű ország lévén (a lakosság 99 százaléka ezt a hitet követi), Törökország egy 1,7 milliárd hívő alkotta, gyorsan növekvő vallási közösséghez tartozik, a legnépesebb muszlim állam, s a világ legmeghatározóbb nyolc muszlim államait tömörítő *Developing 8* alapítója.
- 80 Ahmet Davutoğlu: „The Restoration of Turkey: Strong Democracy, Dynamic Economy, and Active Diplomacy”. *SAM Vision Papers*, No. 7. (2014). 17. o.
- 81 Göktürk Tüysüzoğlu: Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık Ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm”. *Alternatif Politika*, Vol. 5. No. 3. (2013). 315. o.
- 82 Davutoğlu: *Stratégiai mélység...*, 115. o.
- 83 Ramazan Özey: *Dünya Hâkimiyet Teorileri Ve Merkezi Hâkimiyet Teorisi*. Isztambul: Marifet, 2000.
- 84 Davutoğlu: *Stratégiai mélység...*, 35. o.
- 85 Davutoğlu az erő meghatározásánál a történelmet, a földrajzot, a népességet és a kultúrát, valamint a gazdasági, technológiai és katonai képességet veszi figyelembe. Davutoğlu: *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası...* Tarakçınál a nemzeti „erőnél” a földrajz, a természeti erőforrások, az ipari kapacitások, a katonai képességek, a népesség, a nemzeti karakter, a nemzeti lélek erőssége, a kormány minősége, a diplomáciai felkészültség kategória szerepel. Tarakçı: i. m.
- 86 Ahmet Davutoğlu: „Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”. *Insight Turkey*, Vol. 10. No. 1. (2008). 78. o.
- 87 Davutoğlu: *Stratégiai mélység...*, 402. o.
- 88 Erről lásd bővebben: Alexander Murinson: *Turkish Foreign Policy in the 21st Century: Neo-Ottomanism and the Strategic Depth Doctrine*. London – New York, NY: I. B. Tauris, 2006; Ömer Taşpınar: “Turkey's Middle East Policies Between Neo-Ottomanism and Kemalism”. *Carnegie Papers*, No. 10. (2008).; Nora Fisher Onar: „Neo Ottomanism, Historical Legacies and Turkish Foreign Policy”. *EDAM Discussion Paper Series*, No. 3. (2009).
- 89 Gökhan Bacık – İsa Afacan: „Turkey Discovers Sub-Saharan Africa: The Critical Role of Agents in the Construction of Turkish Foreign-Policy Discourse”. *Turkish Studies*, Vol. 14. No. 3. (2015). 483–502. o.

- 90 Erşen: „The Evolution of Eurasia...” 34. o.
- 91 Imanbeyli: i. m. 151. o.
- 92 Duginnal 2003 végén a török Munkáspárt képviselőtében Mehmet Perinçek találkozott Oroszországban, s az indította el az ulusalcí csoporttal való együttműködést. Perinçek támogatását Dugin még az Ergenekon-per alatt is megtartotta – akkor, amikor többeket, köztük Dođu Perinçeket is letartóztatták. Imanbeyli: i. m.
- 93 „AK Parti grubunda dikkat çeken isim: Alexandr Dugin”. *Hürriyet*, 2016. november 6.
- 94 Burhanettin Duran: „Türk dış politikasında »medeniyet derinliđi« arayışı var”. In: *Cumhuriyet, Milliyetçilik ve İslamcılık*. İstanbul: Küre, 2011. 44. o.
- 95 Kadri Gürsel: „Erdoğan Türkiye’yi Şanghay İşbirliđi Örgütü’ne sokmak istiyor”. *Al-Monitor*, 2013. január 31.